

A NAGY HÁBORÚ SZÜRKE ZÓNÁJA

A váci civil internálótábor működésének története

SOMOGYI LÁSZLÓ

THE GREY ZONE OF THE GREAT WAR

Insight into the History of the Civilian Internment Camp at Vác

When, in the summer of 1914, the declaration of war happened among the parts, according to plans made previously, rounding up foreign citizens living on the territory of Hungary in special camps started. These subjects, who were completed with Hungarian citizens belonging to minorities and being suspect in the eye of the authorities, became internees who were guarded in camps created especially for foreigners. Vác was one of the members of this camp system, where the local hussar-barrack had been transformed into an internment camp. Documents that came into being during the operation of the camp completed with documents from foreign archives sources and the local press news can help us to get an insight into the captivity model used during the First World War that is called internment.

Keywords: First World War, civilians, internment, foreign citizens, internment camp, Vác

Stéphane Audoin és Rouzeau-Anette Becker magyarul is megjelent könyvének megállapítása szerint a civileket érő tömeges és durva atrocitások a korábbi fegyveres konfliktusokhoz képest igazán nagy mértékben az első világháború alatt jelentek meg. A háború totális jellege elmosta a különbséget katonák és civilek között, hiszen az a szándék került előtérbe, hogy az ellenséget le kell győzni, meg kell semmisíteni, bármi áron.¹

E törekvés egyik következménye volt, hogy a hadüzenet után a hadviselő országok felügyelet alá vonták az ellenséges államok területükön tartózkodó polgárait. Amikor 1914 augusztusában kitört a világháború, civilek – elsősorban férfiak – ezrei kerültek zárt táborokba Európában és világszerte. Mivel ezek a személyek nem voltak katonák, a hadijog szerint nem minősültek hadifogolynak. Visszatartásukat, a harcból való kivonásukat azonban jogosnak tartották, és azt internálás, táborokba zárás útján oldották meg a szemben álló felek.

Az internálás az állam szempontjából veszélyesnek minősített, de bűncselekményt el nem követett személyek kényszerlakhelyre vagy táborokba zárását elrendelő és végre-

Somogyi László, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történettudományi Doktori Iskola, Művelődéstörténeti Doktori Program.

¹ Stéphane Audoin – Rouzeau-Anette Becker: 1914–1918. *Az újraírt háború*. [Ford. Fisli Éva.] Bp., 2006. 113.

hajtó közigazgatási eljárás, az internált pedig bírói ítélet nélkül rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett személy.² Az internálás és annak enyhébb változata, a rendőri felügyelet, a gyakorlatban a hadifogság és a börtön között helyezkedett el. Az intézkedés – legalábbis Európa nagy részén – nem ideológiai alapon, hanem tisztán belbiztonsági és katonai megfontolásokból történt.³ Ugyanakkor a háború alatt a külföldiek kivül sok esetben saját, belső ellenségként kezelt állampolgárok is táborokba kerültek, azzal a váddal, hogy belülről segítik az ellenséget kémkedéssel, defetizmussal vagy az ellenséges propaganda terjesztésével.⁴

Paradox módon azok a férfiak, akik a háborút internálótáborban töltötték, távol maradtak a harcterek borzalmaitól, és komoly esélyt kaptak az életben maradásra és testi épességük megőrzésére, még ha ez cinikusan is hangozhat az egyes táborokban történtek ismeretében. Ugyancsak ellentmondásosan hangzik, hogy a háború kitörésekor Európa több városában olyan ellenszenv uralkodott az idegenekkel szemben, hogy a hatóságok gyakorlatilag bemenekítették őket a táborok falai közé az ellenséges közhangulat elől.⁵ Meg kell jegyezni azt is, hogy az internált civilek között nagy számban találunk nőket, sőt egész családokat is.

Kényszermunka – egyáltalán munkavégzés – ezekben a táborokban nem zajlott. Az életkörülmények azonban általában rosszak voltak, a halálozási arány az egyes táborokban előforduló járványok miatt olykor igen magas lehetett. Az internálótáborba zárt személyek életét elsősorban nem a borzalmas életkörülmények vagy az örök szadizmus teszi nehezzé – bár abban is lehetett részük –, hanem a mindennapok szürkésege. A világszerte felállított több száz tábor lakóját az unalom, a gyenge ételmezés, az elszigeteltség, a bizonytalanság és a nemi élet hiánya viselte meg pszichésen.⁶

Jelen tanulmány az 1914 és 1917 között működött váci civil internálótábor kialakításának, működésének, valamint az itt fogva tartott civilek körülményeinek bemutatását tűzte ki célul. A tábor bezárásához vezető, a tanulmányban vázlatosan bemutatott esettanulmányon keresztül még inkább megfoghatóvá válnak a háború során alkalmazott – és a háború történetének kutatói által kevés figyelemre méltatott – fogvatartási modell sajátosságai. Az összegzésben kísérletet teszek arra is, hogy általános következtetéseket vonjak le a magyarországi civil internálás első világháború alatti jellemzőiről és kivitelezéséről.

² Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Szerk. Szíjj Jolán. Bp., 2000. 307.

³ Olaszországban már az első világháború alatt alkalmazták politikai ellenfelekkel szemben az internálást: a defetistákon kívül szocialistákat és anarchistákat zártak táborokba. Magyarországon 1918, de főleg 1919 után az internálás teljesen új értelmet kapott. A téma olasz vonatkozásait lásd bővebben: Giovanna Procacci: L'internamento di civili in Italia durante la prima guerra mondiale. In: Nicola Gallerano e la storia contemporanea. A cura dell'Istituto romano per la storia d'Italia dal fascismo alla Resistenza. Milano, 2008. 60–102. http://www.unive.it/media/allegato/dep/Ricerche/3_Procacci.pdf. (A letöltés ideje: 2016. május 21.)

⁴ Gondolhatunk itt az elzász-lotaringiai németekre vagy a Fiumében és környékén élő olaszokra, valamint románokra és szerbekre.

⁵ A Párizsban uralkodó hangulatról érzékletes képet festett Kuncz Aladár az 1931-ben megjelent *Fekete Kolostor* című regényében.

⁶ Joël Kotek – Pierre Rigoulot: *A táborok évszázada*. [Ford. Vajda Lőrinc.] Bp., 2005. 82.

Az internálótábor kialakítása

A táborok helyének kijelölésekor a fő szempont az volt, hogy a frontvonalaktól minél távolabb őrizzék a gyanús, megbízhatatlannak minősített személyeket, illetve az ellenséges országok állampolgárait. Magyarországon a hatóságok nem építettek az internálásra került személyek részére külön táborokat – ahogy Európában máshol sem –, hanem a már meglévő, elsősorban katonai, infrastruktúrát használták fel erre a célra. Ezek általában laktanyák vagy katonai bázisok voltak, amelyeket némi ráfordítással igyekeztek alkalmassá tenni nagyobb tömegű polgári személy befogadására. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye központi elhelyezkedéséből fakadóan megfelelt a fenti kritériumoknak. A tömeges fogva tartásra alkalmas létesítmények száma azonban korlátozott volt. Végül három nagyobb tábor alakítottak ki a megye területén: Tápiósülyön,⁷ Cegléden és Vácán.

Vácán az internálótábornak kijelölt, ma is álló huszárlaktanya épületét Kármán Géza Aladár és Ullman Gyula tervezte. Itt állomásozott az 1874-ben szervezett 6. számú honvéd lovas huszárezred. A város az úgynevezett Vörösház⁸ melletti lovardát ajánlotta fel használatra, valamint ingyentelket a laktanya céljára; az épület 1894-re készült el. 1913-ban a létesítmény üresen maradt, mert az itt állomásozott ezred megszűnt.⁹ E tény ismeretében könnyen érthető, miért esett Vácra a Belügyminisztérium választása. A laktanya több száz ember befogadására volt alkalmas, akiket ellenőrzött keretek között lehetett tartani. A korban viszonylag modernnek számított, például telefonállomás is működött az épületben.¹⁰ Az internáltakat a laktanya emeletén helyezték el, valamint a pincében alakítottak ki egy nagyobb termet.¹¹ A félemeleten kijelölt körlet karanténként működött. Itt őrizték az újonnan érkezett személyeket, amíg nem kerültek nyilvántartásba, illetve nem jelölték ki helyüket a lakoszobákban.¹²

Annak ellenére, hogy az épület viszonylag új volt, az átalakítás során több probléma is felmerült. Az egyik legkomolyabb a vízvezeték-hálózat és a WC-k nem megfelelő működése volt. Bár a város jelentős összegeket fordított megjavíttatásukra, a vízvezetékrendszer meghibásodása visszatérő probléma maradt és állandó feszültségforrást jelentett a

⁷ Mai elnevezése Sülysáp [Pest megye].

⁸ A vörös színéről elnevezett egyemeletes gazdasági épületet 1731-ben építtette Althann Mihály Frigyes váci püspök. *Vác története*. I–II. Szerk. Sápi Vilmos. Szentendre, 1983. (Studia Comitatus. Tanulmányok Pest Megye Múzeumaiból 13–14) I. 187. (Az épület napjainkban is áll, a Honvéd és a Pálffy János utcák sarkánál.)

⁹ A laktanya a háború után is jó darabig megőrizte eredeti funkcióját: 1920–1921-ben a váci gyalogezred, majd 1939-ig a M. Kir. Damjanich János 1. sz. honvéd kerékpáros zászlóalj, a háború kitöréséig a 15. honvéd gyalogezred állomásozott benne. 1945–1948 között szovjet katonák használták. 1957 óta az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. váci gyáraként szolgált, illetve privatizációja után a General Electric Hungary Rt. Lighting Tungsram Váci Fényforrásgyára. Héjjas Pál – Horváth M. Ferenc: *Vác. Régi képeslapok, 1896–1950*. Vác, 2001. (Váci Történelmi Tár 2) 171–172.

¹⁰ Vác Város Levéltára (= VVL) V. 98. Vác város rendőrkapitányának iratai. 1883., 1888., 1913–1919. 4604/1915. Az internáltak élelmezési és tartási költségeinek elszámolása. 1914. december 14.

¹¹ VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 11. §. 6. o.

¹² VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 11. §. 5. o. A főkaputól balra eső szárny földszinti termeiben ekkor katonák is állomásoztak. Az internáltak emeleti elhelyezése a szökés megnehezítését is szolgálhatta.

tábor egész működése alatt.¹³ Az épület elhasználódott állapotát sugallta a városgazdának a városi tanács számára, 1914. december 14-én írt jelentése: eszerint az internáltak érkezése előtt nemcsak a vízvezeték- és csatornahálózatot kellett rendbe hozni, hanem a konyhát, az ablakokat, a fürdőket és a kutakat is.¹⁴ Mint általában a táborokban, itt is probléma volt a túlzsúfolttság. Egy 1917-ben keletkezett irat szerint volt olyan helyiség, ahol 25 embert helyeztek el. Ugyancsak a zsúfolttságot jelzi a fekvőhelyek elégtelensége: három emberre ekkor két szalmazsák jutott.¹⁵ Más források szerint nagyon egyenetlen lehetett az elhelyezés, mert volt olyan szoba, ahol egy ember lakott, és volt, ahol harmincan szorongtak.¹⁶

Az őrszemélyzet

Magyarországon – akárcsak a többi hadviselő országban – komoly fennakadásokat okozott a hirtelen nagy tömegben felügyelet alá helyezett civilek őrzése. A háború kezdetén Magyarország is rögtönzött megoldásokra kényszerült az őrzést illetően. Egy 1914. augusztus 12-én kelt belügyminisztériumi belső feljegyzés szerint „valamely karhatalmi segítségére is szükség volna, mert a katonasághoz való behívás folytán a rendőrség létszáma megfogyott, a csendőrség nagy része pedig a határszélekre rendeltetett.”¹⁷

Vácott először katonák,¹⁸ majd a városban dolgozó fegyőrök és rendőrök végezték ezt a feladatot. Nagy részüket azonban rövidesen behívták, ami komoly problémákat idézett elő. Ennek orvoslására 1914. október 28-án létrejött az Önkéntes Polgári Őrség, amely megalakulásakor mintegy hétszáz főt számlált.¹⁹ (A leginkább városi milíciához hasonló alakulathoz önkéntes alapon lehetett csatlakozni.) A vácihoz hasonló milíciák létrehozását a 3009/1914. BM rendelet is támogatta, amely kimondta, hogy az internáltak őrzése a helyi rendőrség feladata, amelyet az, ha szükséges, „a lakosság hazafias elemeinek támogatásával és közreműködésével teljesít”.²⁰ 1914 novembere és 1915 februárja között ez a civilekből álló Önkéntes Polgári Őrség őrizte a fogvatartottakat.

¹³ 1914 végén 116 korona 50 fillért fizetett a város a vizesblokkok javításáért. VVL V. 98. 4604/1915.

¹⁴ VVL V. 98. 4604/1915. Mindez 2361 koronájába került a városi költségvetésnek.

¹⁵ VVL V. 98. 1435/1917. 1. f. Jegyzőkönyv Fried István kihallgatása tárgyában. 1917. április 7.

¹⁶ National Archives Foreign Office Papers (London; = NA FO) 383/118. No.64586/1916. Report on civilians at Vác, Hungary. January 24, 1916.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K-148. Belügyminisztérium. A. Elnöki iratok (1867–1944). 1. Iratok. Internálási ügyek. 5913/1914. 5°. Magyarországon lévő ellenséges állampolgárok. 1914. augusztus 12.

¹⁸ 1914. szeptember 29-től körülbelül október végéig 25 Molinári-népfelkelő őrizte egy hadnagy vezetésével a laktanyába zárt – főleg szerb – civileket. A Molinári (vagy Mollinary)-népfelkelők a Cs. és Kir. 38. gyalogezred kötelékébe tartoztak. Az alakulat történetéhez lásd Kenyeres Dénes: *Kecskemét a magyar hadtörténelemben*. Kecskemét, 2016. 169., 207–209.

¹⁹ VVL V. 98. 4604/1915. Az önkéntes milíciák megalakítását a kormány is támogatta. Ennek bizonyítéka a Sándor János belügyminiszter által 1914. szeptember 16-án kiadott 4220/1914. BM res. számú körrendelet a polgári őrseg szervezéséről.

²⁰ 3009/1914. BM körrendelet. 2. pont.

A laktanyában 28 fős őrség teljesített szolgálatot. Élén a parancsnok állt, aki az állandó szolgálatra, a táborba rendelt városi alkalmazottakat is utasíthatta feladatok elvégzésére.²¹ A szolgálatban lévő őrség egy őrparancsnokból, egy őrvezetőből és 12 őrből állt, míg a többiek készenléti pihenőn voltak. A 28 órre 13 darab Wrendl-puska²² jutott, és minden puskához 3 darab töltény járt. Zavargás vagy zendülés esetén a civilekből álló őrcsapat aligha lett volna képes annak elfojtására. Ilyen esetben telefonon vagy küldönc útján a közelben állomásozó katonaság beavatkozását kellett volna kérni.²³

Az internáltak részére érkező csomagok és levelek átkutatásának feladata is az őrparancsnokra hárult, aki az általa veszélyesnek ítélt tárgyakat el is kobozhatta.²⁴ A fegyverként is használható tárgyakat (ollókat, borotvákat, sétapálcákat stb.) a parancsnoki irodában tartották elzárva, és nyilvántartást vezettek róluk.

1914 végére, 1915 elejére világossá vált, hogy kiképzett katonák híján nem kellőképpen hatékony a tábor őrzése. A Belügyminisztérium és a Hadügyminisztérium intézkedése nyomán 1915 februárjától egy 26 fős katonai különítmény vette át a civilek helyét. Az egységet az alacsony harcértékű, többnyire túlkoros népfelkelőkből állították össze.²⁵ A Pest megyei táborok őrzésére kirendelt katonák a magyar királyi 29. és a 30. népfelkelő gyalogezred²⁶ kötelékébe tartoztak. A különítmény parancsnoka Krauze Kornél hadnagy volt.²⁷ Krauze Vácra kerülése előtt a szerb fronton harcolt és sebesült meg, lábadozása alatt került a váci internálótábor élére. Krauzéval igen elégedettek voltak a helyiek. Új állomáshelyén rendet tartott az internáltak között, megszilárdította a fegyelmet. Munkáját felettesei is elismerték, így amikor 1915. június 22-én visszatért ezredéhez, már főhadnagyi rangot viselt. Utódja Quoilin Lajos hadnagy lett.²⁸ E tisztről mindössze annyit tudunk, hogy őt 1916 májusában váltotta Ágoston Károly népfelkelő hadnagy. Ágostonnal is elégedettek lehetnek parancsnokai, mert amikor 1917. szeptember 12-én felváltotta őt Halász Aladár, már főhadnagyi rangot viselt.²⁹

²¹ VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 4. §. 2.

²² A Wrendl 1867M típusú fegyver tervezője, az osztrák Josef Wrendl után kapta nevét. A fegyvert 1867-ben rendszeresítették a megalakuló Honvédségben és 1888-ig volt aktív használatban, azaz 1914-re a Wrendl-puska már elavult volt. *Magyarország hadtörténete*. I–II. Szerk. Liptai Ervin. Bp., 1985. II. 25.

²³ VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 30. §. 18. Mivel a laktanya egy részében csaknem mindig állomásozott valamilyen katonai alakulat, a beavatkozás gyorsan kivitelezhető lett volna.

²⁴ VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 28. §. 17.

²⁵ A népfelkelés a Monarchián belüli Magyar Királyság kiegészítő fegyveres ereje volt 1868 és 1918 között. A népfelkelők feladata volt, hogy mint harmadik vonalat alkotó haderő támogassák a közös hadsereg és a Honvédség alakulatait. Nem rendelkezett külön parancsnoksággal, hanem a háború kitörésekor a Hadsereg-főparancsnoksághoz tartozott. Két fegyverneme volt (lovasság és gyalogság), amelyek területi alapon szerveződtek. *Magyarország az első világháborúban*, 498.

²⁶ Mind a 29., mind a 30. népfelkelő gyalogezred budapesti központú ezredek voltak és a IV. hadtest kötelékébe tartoztak. *Magyarország az első világháborúban*, 498.

²⁷ VVL V. 93-c. Vác város polgármesterének iratai (1867–) 1872–1950 (–1952) c. Közigazgatási iratok. (1867–) 1872–1950 (–1952) 6220/1915. A polgármester jelentése az alispánnak az internáltak őrzéséről. 1915. május 15.

²⁸ Az internáltak hadnagya elment. *Váci Hírlap* 1915. június 23.

²⁹ Az internáltak a közvetítőben. *Váci Hírlap* 1917. szeptember 30.

A táborban élő internáltak élelmezése

A magyarországi internálótáborok a Belügyminisztérium felügyelete alatt álltak.³⁰ A minisztérium utasítási jogkörrel rendelkezett megyei szinten az alispán és a járási főszolgabíró, a törvényhatósági jogú városok esetében a városi rendőrkapitány és a polgármester felett. A városok területén lévő táborok biztonsági felügyelete a helyi rendőrkapitányra, a fogvatartottak ruházattal és élelmiszerrel való ellátása pedig a polgármesterre hárult. Vidéken ugyanez a főszolgabíró feladata volt. Bár elvileg az alispán közvetítette a belügyminiszter utasításait, a gyakorlatban előfordult, hogy a minisztérium illetékesei közvetlenül is kapcsolatba léptek a közigazgatás alsóbb szintű tisztviselőivel, párhuzamosan tájékoztatva az alispánt is. A táborok őrzését tehát, mint láttuk, a hadsereg végezte, többnyire népfelkelőkkel, ám a városi táborok parancsnokainak a helyi rendőrkapitány is alárendeltje volt, ami gyakran vezetett feszültséghez a felek között.

A fogvatartottak élelmezéséről és ellátásáról a 3009/1914. számú BM rendelet intézkedett részletesen. Az ellátmány megszervezése és koordinálása a minisztérium Kivándorlási Biztosi Hivatalának volt a feladata.³¹ A belügyminiszter által aláírt, a közigazgatási szereplőknek küldött utasításokat a hivatal államtitkári rangú vezetője adta ki, több esetben egyeztetve azt a belügyminiszterrel.

A háború első évében a felnőtt internáltak napi élelmezési keretösszege maximum 68 fillér volt, a gyermekeké ennek fele (a helyi viszonyok függvényében lehetett kevesebb is). A háború kezdetén Vácon a megengedett maximumban, 68 fillérben állapították meg a keretet.³²

Igen kevés információ áll rendelkezésünkre a fogva tartottak élelmezésével kapcsolatban. Egy 1914 végén kelt jelentésből kiderül, hogy a háború első évében heti három alkalommal tartalmazott húst a főétkezés. Az internáltak heti étrendjét a váci táborban 1914-ben az 1. táblázat mutatja.³³

³⁰ Az eddigi kutatások szerint voltak átfedések a táborok irányításában a Magyar Kir. Belügyminisztérium és a hadsereg között. Erre példaként említhető a nezsideri (illetve vele együtt a boldogasszonyi [frauenkircheni]) tábor, amely a pozsonyi katonai parancsnokság felügyelete alatt állt.

³¹ 3009/1914. BM rendelet. 2. pont.

³² Az összeget a 3009/1914. BM körrendelet alapján állapították meg. A rendelet 2. pontja kimondta, hogy az élelmezés a mindenkori katonai átvonulási illeték szerint került meghatározásra. Eddig nem sikerült olyan rendeletet vagy utasítást fellelni, amely egyértelműen meghatározta a 68 fillérnyi keretösszeget. Azok a törvényhatóságok, amelyeknek területén nagyobb számú internáltat befogadó tábor volt, kiszervezték az élelmezést egy helyi vállalkozónak. A kutatás eddigi eredményei szerint az egy főre eső napi ellátási összeg 60 és 68 fillér között mozgott a háború elején. A háborús infláció miatt ezt az összeget folyamatosan növelni kellett.

³³ VVL V. 93. 4604/1915. 6. p. Az irat keletkezésekor az internáltak napi ellátására 68 fillér jutott.

1. táblázat. Heti étrend a váci táborban, 1914-ben

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
Reggeli	Rántott leves	Kávé	Rántott leves	Kávé	Rántott leves	Rántott leves	Kávé
Ebéd	Gulyás	Káposzta hússal	Bableves	Káposzta hússal	Bableves	Káposzta hússal	Húsleves rizzsel
Vacsora	Burgonya leves	Rántott leves	Burgonya leves	Burgonya leves	Tészta	Burgonya leves	Rántott leves

1914 végén, 1915 elején már lehetett látni, hogy a kezdetben meghatározott 68 fillér nem lesz elegendő. A város főszámvevője által a Belügyminisztériumnak írt jelentésből kiderül, hogy a közszükségleti cikkek drágulása következtében a városnak szüksége lesz központi támogatásra az internáltak megfelelő étellemezéséhez.³⁴

Az étrend alapját 1915 végére már a leves – többnyire az igen kevés energiát tartalmazó köménymagos leves – alkotta.³⁵ A tábor felügyeletével megbízott városi főorvos felhívta a polgármester figyelmét ennek elégtelenségére, de az nem talált kifogást sem az étel minőségében, sem mennyiségében.³⁶ A leves a háború egész ideje alatt meghatározó maradt az étkezésben mint kevés hozzávalót igénylő étel. A hús az étellemezési nehézségek fokozódásával egyre inkább kikerült az étrendből, amit esetenként a fogvatartottak sérelmeztek is.³⁷ A bécsi amerikai nagykövetség egyik tisztviselője 1916 januárjában járt a táborban, ahol megállapítása szerint az internáltak főétkezését egy tányér zöldségből készült leves jelentette, amely némi húst és burgonyát is tartalmazott, valamint járt hozzá kenyér is.³⁸ Nem lehetünk azonban biztosok abban, hogy az amerikai látogató saját szemével látta az internáltak ebédjét. A gyanút megerősítik a rendőrkapitánynak a táborból 1916-ban írt levelek, amelyekben az internáltak a jobb ellátás reményében jelentkeznek külső munkára, mert „kizárt dolog ezen menázsival, ¼ kenyérrel naponként megélhetni”.³⁹

A megfelelő anyagiakkal rendelkezők vásárolhattak is maguknak élelmiszereket. Erre a célra a táboron belül kantint nyitottak, hogy az internáltaknak ne legyen okuk eltávozást kérni a városba bevásárlás ürügyén.⁴⁰ Az élelelmadagok kiosztására az udvaron, rossz idő

³⁴ VVL V. 93. 4604/1915. A jelentés szerint a háború kitörése óta a liszt ára 16, a kenyéré 18, a húsa 26, a zsír 60, a burgonyáé 8, a babé 30 fillérrel emelkedett kilogrammonként. A főszámvevő átlagosan 50%-os drágulással számolt a háború kitörése, tehát négy és fél hónap óta. A jelentésen 1914. december 14-i dátum szerepel.

³⁵ Neumann szerint az internáltak panaszkodtak neki, hogy a leves csak „paprikás meleg víz”. VVL V. 98. 5321/1915. Neumann Adolf városi orvos tolmácsolja az internáltak étellemezésre vonatkozó panaszait. 1915. november 29.

³⁶ VVL V. 98. 5321/1915.

³⁷ A kegyelmes úr hajlong. *Váci Hírlap* 1915. április 28. A cikk idézi a spanyol nagykövet látogatását a táborban, akinek az orosz internáltak arról panaszkodtak, hogy az étrend kevés húst tartalmaz.

³⁸ NA FO 383/118. No. 64586-1916. Report on civilians at Vác, Hungary. January 24, 1916.

³⁹ VVL V. 98. 2048/1916. Pritsch Fülöp munkába bocsátása. 1916. május 3.

⁴⁰ VVL V. 93. 4604/1915. 33°.

esetén a folyosókon sorakoztak fel a fogvatartottak.⁴¹ Nem voltak külön ebédlőhelyiségek a táborban, mindenki ott fogyasztotta el az ételt, ahol akarta, többnyire a szobákban.⁴²

Az 1915-ben kiadott 4586/1915. ME számú rendelet a napi kenyéradagot fejenként 240, 300 és 400 grammban állapította meg.⁴³ Bár ettől a mennyiségtől elvben nem volt szabad eltérni, a kenyéradag kényszerű csökkentését később nagyobb mennyiségű főzelékkel és burgonyával igyekeztek kompenzálni. A háború okozta infláció azonban egyre jobban megnehezítette a tábor megfelelő ellátását, így 1917-re már aggasztó méretet öltött az élelmiszerhiány.⁴⁴

A táborokban biztosított étkezések, különösen 1917-től kezdve csak a kalóriaszükséglet minimumát fedezték.⁴⁵ A kezdetben még viszonylag kiegyensúlyozott étrendet hamar felváltotta az egyhangú tábori étel. Az ételmezés alapját képző levesekben és főzelékekben a háború előrehaladtával először a liszt és a zsír mennyiségét csökkentették, majd később teljesen kihagyták őket az ételekből. Ugyanez volt a helyzet a hússal is. Az internáltak helyzetét jelentősen megkönnyíthették az otthonról érkező csomagok, amelyekben tartós élelmiszert is lehetett küldeni.⁴⁶ A háború második felében a nehéz hátszági viszonyok miatt egyre nehezebb lett a csomagok célba juttatása, sok csomagot kifosztottak útközben. A brit külügyminisztérium dokumentumai szerint 1917-től egyre nőtt azoknak a panaszoknak a száma, amelyek a Magyarországon internált brit állampolgároktól érkeztek, hogy csomagjaikat feltörték és megdézsmálták.⁴⁷

A higiénés helyzet és az egészségügyi ellátás

A táborok létrehozásakor a hatóságok számára az egyik legnagyobb kihívást a megfelelő egészségügyi és higiénés viszonyok megteremtése jelentette. A nagy tömegben fogva tartott emberek megfelelő higiénés szintjének megőrzése folyamatos hatósági éberséget

⁴¹ VVL V. 93. 4604/1915. 35°.

⁴² NA FO 383. No.64586/1916. Report on civilians at Vác, Hungary. January 24, 1916.

⁴³ A rendelet 1916. január 10-én lépett életbe. Amellett, hogy bevezette a kenyérjegyet, megszabta a napi búza-, rozs- és árpaliszt fejadagját. A rendelet értelmében a városi lakosok napi 240 gramm, a falusiak 400 gramm, a nehéz fizikai munkát végzők 300 gramm lisztet vásárolhattak.

⁴⁴ MNL OL K-148. Elnöki iratok. 597. csomó. 1906/1917. 5°. Internált egyének ételmezési költségei. 1917. április 26.

⁴⁵ Egy ülőmunkát végző személy kb. napi 2200 kalóriát fogyaszt el. A fizikai munka energiaigénye 2300 és 7200 kalória között változik: a mezőgazdasági vagy földmunkára kiadott internáltak energiaigénye magas volt. Lásd *Az emberi test*. I–II. Szerk. Dr. Kontra György. Bp., 1962. I. 399–400. A hátszágban tapasztalható ellátási problémák ismeretében feltételezhető az internáltak alultápláltsága, különösen a háború második felében.

⁴⁶ A források teát, kekszet, szalonnát említenek.

⁴⁷ A csomagok Svájc közreműködésével, Ausztrián keresztül, érkeztek Vácra az internáltakhoz. Kideríthetetlen volt, hogy hol és kik fosztották ki a csomagokat. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy az osztrák hatóságok a svájci határon ellenőrzés céljából felbontották a küldeményeket, és visszaragasztva továbbították őket. NA FO 383/359. 108492-1918. Transmission via Switzerland of parcels for POW in Austria. 29 May, 1918.

igényelt, hiszen egy járvány kitörése – különösen ha az kijut a tábor falai közül – jelentős közegészségügyi kockázattal járt volna.

Vácon, a volt laktanyában rendelkezésre álltak fürdésre és mosakodásra alkalmas helyiségek, így könnyebben lehetett az épületeket nagyobb számú ember fogadására alkalmassá tenni. A váci rendőrkapitány azonban több alkalommal is jelezte a Belügyminisztériumnak, hogy a zuhanyozók igen rossz állapotban vannak.⁴⁸ A táborban csak 1917-ben sikerült megnyugtató módon biztosítani a tisztálkodási lehetőségeket.⁴⁹ A zsúfoltság és a hiányos fürdési lehetőségek következtében hamarosan megjelentek és elszaporodtak a ruhatetűk, „miből kifolyólag különösen az érzékeny szervezetű illetve testű egyének sokat szenvedtek”.⁵⁰

A tábornak nem volt külön egészségügyi személyzete, a beteg internáltakat a városi kórházban gyógyították.⁵¹ Az egészségügyi viszonyok ellenőrzése és a táborlakók orvosi ellátása a városi főorvos, illetve alorvos feladata volt. A városi orvos, Neumann Adolf igen sokat tett a táborban uralkodó egészségügyi és higiénés állapotok javítása érdekében. Megpróbált közbenjárni az internáltak jobb minőségű élelmezése ügyében is, amivel kivívta a polgármester haragját.⁵²

A táborokban fogva tartott civilek között előfordultak halálesetek is, amelyek különböző okokra vezethetők vissza. Szerepe lehetett bennük az éghajlatnak, az élelmezésnek és a bánásmódnak is. A viszonylag jó váci körülményeket mutatja, hogy ott az első haláleset csak 1915 januárjában történt. A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében létrehozott táborok közül ebben a táborban haltak meg a legkevesebben fennállása során: 1917 augusztusáig 31 halálesetet rögzítettek az anyakönyvben.⁵³ Közülük 13-an nem a volt laktanyában éltek, hanem a táboron kívül, feltehetőleg rendőri felügyelet alatt.⁵⁴ A halotti anyakönyvben és a vizsgált dokumentumokban nincs nyoma, hogy internált személy erőszakos módon halt volna meg.⁵⁵ Ugyanígy nincs egyértelmű nyoma a háború vége felé kitört spanyolnáthának, habár a forrásokban 1918 őszén halálokként bejegyzett tüdőgyulladások esetében nem lehet kizárni a spanyolnátha jelenlétét.

A halálesetek nagy része mögött korábban szerzett betegségeket lehet feltételezni. A leggyakoribb „hozott” betegség a tuberkulózis volt, de nem lehet kizárni, hogy a fogva tartás körülményei között további foglyok is megfertőződtek. A gondosan vezetett anya-

⁴⁸ VVL V. 98. 4829/1915. 2. ő. e. A rendőrkapitány jelentése a külső laktanya fürdőinek állapotáról. 1915. október 21.

⁴⁹ VVL V. 98. 1403/1917. Tárgy n. ir. 1917. április 2.

⁵⁰ VVL V. 98. 1435/1917. Fried István tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1917. április 7. 1°.

⁵¹ Vácon a laktanyában működött gyengélkedő is, amelyet a beteg internáltak ellátására is igénybe vettek. VVL V. 98. 1435/1917. Itmann Izidor kihallgatási jegyzőkönyve. 1917. április 12. 10°.

⁵² VVL V. 98. 5321/1915.

⁵³ Ekkor történt az utolsó, internált halálával kapcsolatos bejegyzés.

⁵⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (= MNL PML) XXXIII.1. Anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Halotti anyakönyvi másodpéldány. Vác. 1914–1918.

⁵⁵ Egyetlen olyan bejegyzést tartalmaz a halotti anyakönyvi másodpéldány, amiből erőszakos halálra gondolhatunk. Mihail Tokarovics szerb internált halálának okaként csigolyatörést jegyeztek be, ő valószínűleg felakasztotta magát. MNL PML XXXIII.1. Anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Halotti anyakönyvi másodpéldány. Vác. 1914–1918. 388. folyószám.

könyvekből viszonylag pontosan megállapítható, hogy a váci táborban a gasztroenterális (gyomorhurut) és a légúti betegségek (tbc, tüdő-és mellhártyagyulladás) voltak a leggyakoribb halálokok. A tüdő megbetegedéséből eredt az összes halálozás 54%-a.⁵⁶

A fogvatartottak

A váci internálótáborban a Monarchiával hadiállapotba lépett országok állampolgárait őrizték. Sajnos, nagyon kevés olyan nyilvántartás maradt fenn, amelyből pontosan meg lehetne állapítani a fogvatartottak állampolgárságát. Ennek vizsgálata során a városi rendőrkapitányi iratokra, a polgármesteri hivatal táborral kapcsolatos dokumentumaira, az internáltak jogvédelmét ellátó amerikai diplomaták feljegyzéseire és a helyi sajtóra lehet támaszkodni.

Az internálótáborban őrzöttek pontos számáról az első megbízható adat 1915 májusából származik: ekkor egy amerikai jelentés szerint 115 főt őriztek a táborban.⁵⁷ 1916 januárjában járt a táborban az amerikai konzulátus munkatársa, aki szerint ekkor a Vácon nyilvántartott internáltak létszáma 726 fő volt (2. táblázat).⁵⁸

2. táblázat. A váci táborban őrzöttek megoszlása állampolgárság szerint 1916 januárjában

A fogva tartott állampolgárok megoszlása	Orosz	Szerb	Francia	Angol	Monte-negrói	Bolgár török	Összesen
Laktanyában	99	94	4	4	–	2	203
Rendőri őrizet alatt Vácon dolgozik	113	94	–	–	3	2	212
Rendőri őrizet alatt, önfenntartó	14	7	5	–	–	–	26
Kórházban	4	9	–	1	–	–	14
Az ország más részein	130	121	12	2	5	1	271
Összesen	360	325	21	7	8	5	726

A 2. táblázatból látható, hogy „az ország más részei” rubrikában szereplő szám a legmagasabb. Ez azt jelentette, hogy ezek a személyek a váci tábor nyilvántartásában szerepeltek, de az ország más pontjain tartózkodtak, valószínűleg munkavégzés céljából. 1917 őszén valamelyest csökkent a laktanyában őrzöttek létszáma, ekkor 160 embert tartottak

⁵⁶ MNL PML XXXIII.1. Polgári anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Halotti anyakönyvi másodpéldány. Vác, 1914–1918.

⁵⁷ NA FO 383/5. No. 161917/1915. Treatment of British subject in Austria. May 7, 1915.

⁵⁸ NA FO 383/5. No. 64586/1916. Report on civilians at Vác, Hungary. 24 January, 1916.

fogva.⁵⁹ Átmenetileg persze ennél jóval többen fordulhattak meg Vácon: egy 1915. december végi kimutatás szerint a legmagasabb nyilvántartási számú internált a 998-as volt,⁶⁰ de más iratokban ezren felüli nyilvántartási számmal is találkozunk. A dokumentumok alapján megállapítható, hogy a táborban 1915 közepétől 160 és 300 fő között mozoghatott a „bentlakó” internáltak száma. Nőket is internáltak Vácon, akiket azonban feltehetően a város más részén őriztek.⁶¹ Az ő számukról, fogva tartási körülményeikről semmilyen adat nem áll rendelkezésre.

A fogva tartott személyek túlnyomó többsége az oroszok és a szerbek közül került ki, de őriztek olaszokat, flamandokat, montenegróiakat, franciákat, briteket, sőt kínaiakat⁶² is a tábor falai között. A szobabeosztásnál figyelembe vették az állampolgárságot. Az angolok franciákkal, míg az oroszok szerbekkel kerültek egy körletbe.⁶³

A nyugati hadviselő országok állampolgárai közül kis számban kerültek internálótáborokba, a britek közül például csak azok, akik nem tudták kétséget kizáróan igazolni, hogy a Brit Birodalom alattvalói.⁶⁴ Anglia gyarmatbirodalmi jellege több ízben is félreértésekhez vezetett a brit alattvalók esetében. Egy segélyezési ügy főszereplője például Konstantin Phocanis görög származású, de Cipruson élő váci internált volt. Phocanis 1918-ban fordult segélyért a görög állampolgárok képviselőjét ellátó holland főkonzulhoz. A váci rendőrkapitánnyal folytatott levélváltás után azonban kiderült, hogy Phocanis brit alattvaló – Ciprus brit gyarmat⁶⁵ volt ekkor –, így a holland diplomata a brit alattvalók képviselőjét ellátó spanyol főkonzulátushoz irányította a kérelmezőt.⁶⁶

⁵⁹ Az internáltak a közvetítőben. *Váci Hírlap* 1917. szeptember 30.

⁶⁰ VVL V. 98. 5452/1915. Jelentés az alispánnak a váci rendőrség által kezelt internáltakról. 1915. december 21. A jegyzékben szereplő személyek nem mindegyike élt az internálótáborban, egy részük a városban, rendőri felügyelet alatt lehetett. Azokat sem vezették ki a tábor nyilvántartásából, akik vidékre kerültek munkára.

⁶¹ VVL V. 93. 4818/1916. 2. p. Internáltak élelmezési költségeinek kimutatása. 1915. november 19.

⁶² A nagy világból. *Váci Hírlap* 1916. december 24.; VVL V. 98. 4948/1915. Theng Long Shan kínai állampolgár internálása. 1915. október 23.

⁶³ NA FO 383. No.64586/1916. Report on civilians at Vác, Hungary. 24 January, 1916.

⁶⁴ Ők általában a gyarmatokról származtak. Sam Thompson például Fekete-Afrikából származó, magát brit alattvalónak mondó fogvatartott volt. Állampolgárságát nem tudta dokumentumokkal igazolni, ezért került zárt táborba. NA FO 383/5. 161917/915. Report on the British subject interned in Hungary. 24 September, 1915.

Thompson két év múlva, 1917 novemberében már Aszódon találjuk, ahol valószínűleg a háború végéig élt mint brit internált. MNL PML IV. 422-b. 1044/918. Kimutatás azon angol alattvalók csomagjairól, amelyek Aszódra lettek küldve szétosztás céljából. 1917. november 30. Hasonló probléma merült fel Moses Campbell, Tápiószőlőre internált férfi ügyében. Campbell azt állította, hogy brit alattvaló, mert 1895. szeptember 17-én született Free Townban, Sierra Leone fővárosában, ami ekkor brit gyarmat volt. Campbell a brit külügyminisztériumhoz fordult segítségért, ahol azonban személyes dokumentumok hiányában nem tudták kideríteni valós személyazonosságát. NA FO 383/365. 112886/918. Payment of relief ex BRJ to Moses Campbell, doubtful British subject interned at Tápiószőlő, Hungary. É. n.

⁶⁵ A szigetet a Balkán-kérdést rendező, 1878-as berlini kongresszuson szerezte meg (formálisan bérelte az Oszmán Birodalomtól) a brit kormány. 19. századi egyetemes történet, 1789–1890. Szerk. Vadász Sándor. Bp., 1998. 163.

⁶⁶ VVL V. 98. 396/1918. Tárgy n. ir. 1918. március 5. Phocanison kívül még egy ciprusi származású személyt tartottak fogva Vácon. Ljosos A. Gialluris, akárcsak Pano Phocanis Lefkarából származott. Mindketten csipkével kereskedtek Magyarországon internálásuk előtt. A nagy világból. *Váci Hírlap* 1916. december 24.

Vácon – ahogy minden törvényhatóság területén – az internált személyek nyilván tartásának vezetése a városi rendőrség hatáskörébe tartozott.⁶⁷ A létszámot a reggeli sorakozó és névsorolvasás alkalmával ellenőrizték.⁶⁸ Minden internált rendelkezett egy azonosító lappal, amely tartalmazta a nevét és azonosítási számát. Ezt igazolványként a táboron belül is maguknál kellett tartaniuk.⁶⁹ Szobafelelős (inspekciós) felelt a szoba rendjéért, tisztaságáért, és neki kellett jelentenie a parancsnoknak, ha bármilyen rendellenességet észlelt a szoba lakóival kapcsolatban. Azokról az internáltakról, akik egyszer már megszöktek, külön listát készítettek: ők egyáltalán nem hagyhatták el a tábor területét.⁷⁰ A szökést és az erőszakos cselekedeteket általában elzárással büntették. Gyakoriak voltak a motozások, amelyek az internáltak személyes holmijára terjedtek ki, sőt, testi motozás is előfordult.⁷¹

A tábor megszűnése

A tábor hároméves fennállás után, 1917 őszén szűnt meg, miután kiderültek az őrség kegyetlenkedéseinek esetei, korrupciója, valamint a tábori élelmezés silány volta. A hatósági vizsgálat dokumentumaiból részletesen megismerhetők a táborban uralkodó állapotok.

A tanúkihallgatási jegyzőkönyvekből kiderült, hogy az őrség tagjainak egy kisebb csoportja huzamosabb idő óta terrorizálta a civil internáltakat.⁷² Egyeseket megvertek, és fogdába vagy a tábor pincéjébe zártak több napra. Szintén bántalmazták a szökések után az elfogott és a laktanyába visszavitt foglyokat. Az önkényesen alkalmazott elzárást olykor kombinálták a hadseregben szokásos – néha napokig tartó – kikötéssel vagy gúzsba kötéssel, ami civilek esetében nem volt megengedett. Előfordult, hogy önkényesen csökkentették az élelmiszer-fejadagokat, de visszaéléseket követtek el a fogvatartottak levelezésével is. A táborban bevett gyakorlat volt az örök és a parancsnok megvesztegetése, amelynek következtében a módosabb és fizetni hajlandó fogvatartottak olyan „extra szolgáltatásokat” kaptak, mint a saját szoba vagy prostituáltak becsempészése.⁷³

Az internáltak 1917 tavaszán panaszt tettek, a hatóságok pedig kivizsgálták az ügyet. A városi rendőrkapitánynak, a Belügyminisztériumnak és az USA budapesti konzulátusának elküldött panaszos levelet 43 – zömében szerb – internált írta alá.⁷⁴ A tanúk vallomá-

⁶⁷ 3009/1914. BM körrendelet 2. pont

⁶⁸ Három orosz megszökött. *Váci Hírlap* 1914. szeptember 27.

⁶⁹ VVL V. 98. 1054/1914. 39. f.

⁷⁰ VVL V. 98. 5452/1915.

⁷¹ A kétnapi elzárásra ítélt Janič Obrad motozása során két darab üvegvasgyémántot talált az őrség. Mint kiderült, ehhez hasonló eszköz igénybevételével már két alkalommal is történt szökés. Természetesen a gyémántokat elkobozták. VVL V. 98. 5716/1915. Janič Obrad internált kétnapi elzárása. 1915. december 30.

⁷² VVL V. 98. 1435/1917. Fried István és társai váci internáltak panasza. 1917. március 30.

⁷³ VVL V. 98. 1435/1917. Fried István tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1917. április 7. 2°.

⁷⁴ A Belügyminisztériumhoz és az amerikai konzulátushoz eljuttatott levelet valószínűleg kicsempészték. Mielőtt hadat üzent volna a Monarchiának (1917. december 7.), az Egyesült Államok budapesti konzulátusa látta el többek között a francia és a brit állampolgárok jogainak védelmét. A szerb állampolgárok képviselőjét a bécsi spanyol nagykövetség látta el.

saiból rekonstruálható, hogy a bántalmazottak főleg a szerbek közül kerültek ki, de francia és angol állampolgár is volt a sértettek között. A vizsgálat ugyan elmarasztalta az őrség érintett tagjait, ennek ellenére igen csekély büntetést kaptak.⁷⁵

Felmerül a kérdés, hogy miért zárták be a táborot a vizsgálat után. A civil fogvatartottak jogi helyzetének elégtelen szabályozásából fakadóan az egyes országok az úgynevezett negatív kölcsönösség elve alapján – amely eredetileg a hadifoglyokkal való bánásmódban alakult ki – bántak a gyűjtőtáborokba zárt, illetve rendőri felügyelet alá helyezett civilekkel. Ennek az egyszerű elvnek a lényege az „ahogy te bánsz az enyéimmal, én úgy bánok a tieddel” gondolatmenettel foglалható össze. Az amerikai konzulátus bevonása miatt az ügy bekerülhetett a diplomácia látókörébe, és így annak negatív következményei lehettek volna az antantországokban (elsősorban Franciaországban) internálótáborokban élő több ezer osztrák–magyar állampolgár helyzetére. Ezért a táborot 1917 szeptemberében felszámolták, az itt őrzött internáltakat más táborokba (Tápiószőlőre és Aszódra) osztották szét.⁷⁶

⁷⁵ VVL V. 98. 1435/1917. 34°. Hirschberg József szakaszvezető és társai ügye. 1917. június 14.

⁷⁶ MNL PML IV. 429-a. 5718/1917. Vácott internáltaknak Tápiószőlőre való áthelyezése. 1917. november 28. A spanyol konzul által készített, magyarországi és ausztriai civil táborok listáján már nem szerepel Vác neve. NA FO 383/245. No. 210573/1917. British subjects who are interned and confined in Austria. 3 October, 1917. Az Aszódra településre lásd MNL PML IV. 422-b. 1044/918. Kimutatás az angol internált csomagokról, amelyek Aszódra lettek küldve. 1917. november 30. Az iratban több olyan internált neve szerepel, aki korábban a váci tábor lakója volt.